

III. Om Kilderne til den danske Kirke-Ordinants's oprindelige Deel.

Det behøver efter det Foranførte ingen Forklaring, at vi her vende os til en Deel af den fuldstændige Kirke-Ordinants alene, navnlig til den, som svarer til det danske Udkast; thi den er ikke alene i chronologisk Henseende et Værk for sig, men udgjør et sammenhængende, smukt anlagt og udført Arbeide, der afrunder sig til eet Hele, og har derhos danske Mænd til Forfattere. Med Undersøgelsen om de Kilder, hvorfra den er flydt, forbinder sig naturligvis Paavisningen af dens Indhold samt de Forandringer, som dette har undergaaet ved den senere Overarbeidelse, som vi billigen kunne kalde den københavnske Redaction; og idet jeg ogsaa skal ved ethvert betydeligere Sted gjøre opmærksom paa disse, vil det ei sjældent med Interesse erfares, hvorledes den udenlandske Indflydelse har gjort sig gjældende og betydelig forandret det, som de danske Forfattere havde tænkt sig og tildeels endog holdt fast ved.

Den Kreds af Mænd, som lagde Grunden til den danske Kirke-Ordinants, havde ingenlunde den Tanke, at opstille en original Kirkelov, og deres Kirke var allerede ved liturgiske Skrivter og ved den factiske Forfatning og Lære nøie knyttet til den sachsiske Reformation. Fra denne hentede de ogsaa alle de Hjælpemidler, som de sees at have benyttet. Man gjenfinder ved en nøiagtig Jevnførelse tydelige Spor af Luthers Formula Missæ et communionis fra 1523¹⁾, og af den sachsiske Visitationsbog af Melanchthon 1528²⁾, en Bog, der ansaaes saa vigtig, at den ei alene anbefaledes Præsterne i Ordinantsen selv, men ogsaa af Bugenhagen blev oversat paa Latin 1538 til Brug for de

¹⁾ Hos Richter, Samml. evang. Kirchenord. 1. Bd. S. 2 og i Udg. af Luthers Værker. Den tyske Overs. af 1523 have de ikke havt.

²⁾ Smst. 1. S. 77 fgg.

danske Præster¹⁾. Fremdeles have de benyttet de tre Kirke-Ordinantser, som havde Bugenhagen til Forfatter, den brunsvigske 1528, den hamborgske 1529 og den lübeckske af 1531²⁾. Disse tre udgjøre et sammenhængende Hele, idet de baade for en stor Deel ordret ere udskrevne af hinanden og den senere derhos udtrykkelig henviser til de foregaaende. Det falder derfor ofte vanskeligt at sige, fra hvilken af dem de danske Lovgivere i det Enkelte have taget deres Udvalg, og dette saameget mere, som Bugenhagen selv i Aaret 1531 havde udgivet et Slags Florilegium af dem ~~alle~~ tre³⁾, som de ligeledes kunne have benyttet, og som i Forening med den lübeckske Ordinants mulig nok kunde have tilbudt dem alt, hvad de havde behov. Endelig synes de at have havt den wittenbergske Kirchen-Ordnung af 1533 og de sachsiske Visitationsartikler af 1533, hvilke begge vare (og indtil de sidste Tider have været) utrykte⁴⁾. Derimod have de neppe kjendt Bugenhagens nyeste Kirkelov, den pommerske Kirke-Ordinants af 1535⁵⁾, ligesom de ikke heller have benyttet nogen af de mange andre litur-

¹⁾ See B. Münter, symbolæ p. 81.

²⁾ Den første og sidste findes i Originaludgaven paa Kongens Bibliothek; den hamborgske i Klefecker Samml. hamb. Gesetze 8. Th.; alle tre hos Richter a. St. i Udtog, der supplere hinanden, men dog ikke ganske gjøre Originalerne undværlige.

³⁾ Von mancherley Christlichen Sachen, tröstlichen Leren, sonderlich von beiden Sacramenten gezogen aus der Lübecker-, Hamburger- und Brunswiger-Ordenunge. Wittemb. 1531. 4to. Denne Bog findes ogsaa paa Kongens Bibliothek og tillige i en plattysk Ud-gave af samme Aar. Den indeholder efter Titelen bogstaveligen kun en Samling af Lærestykkerne og enkelte Artikler af disse Ordinantser, og havde det apologetisk-polemiske Formaal at forsvare Bugenhagens Grundsætninger mod de Catholskes Bagvadskelser og Sværmeres Daddel.

⁴⁾ Nu er den første trykt i Førstemanns Neues Urkundenbuch zur Gesch. der evang. Kirchenreformation 1 Bd. Hamb. 1842 S. 381, og begge hos Richter a. Sk. S. 220 og 226.

⁵⁾ Originaludg. paa Kongens Bibl., og hos Richter a. Sk. S. 248 fgg.

giske og kirkeretlige Love, som det sidste Decennium havde frembragt i saa stor Mængde, at man kjender over 50 evangeliske Love af større og mindre Omfang.

Dette hele Apparat tilhører saaledes een Kreds, og man kan ikke tvivle om, at de sachsiske Reformatorer have paaviist disse Hjelpemidler, da de ikke kunde opfylde Ønsket om Bugenhagens Sendelse ved Reformationsværkets Begyndelse, navnlig maae de antages at have medgivet A. Jädicke de utrykte sachsiske Love. Om de sendte dem for at benyttes til Kilde for en ny Kirkelov, kan være meget tvivlsomt: snarere kan det, da Kongen havde ønsket Bugenhagen til at reformere i Gjærning, have været deres Mening at give de Danske de Reglementer, hvorefter de selv kunde reformere¹⁾. Af samtlige Kilder ere da Bugenhagens de betydeligste; hans Andeel i Værket er saa stor, at næsten Alt, hvad der findes i det andet Kapitels 15 Afsnit (S. 63—94), som er mere end det halve Udkast, er taget af hans Ordinantser og desuden Adskilligt i de øvrige Afsnit. Da det Meste af dette handler om Præsteembedet og Sjælesørgervirksomheden, kunde det ogsaa overføres paa ethvert Lands Kirke, og de danske Lovforfattere have optaget det saaledes, som man optager en Lov, der allerede er givet og kun skal gives Lovskraft ved Tilegnelse. De have vel gjort Udvalg, forbigaaet Et

¹⁾ Dog er det ogsaa muligt, at Sachserne have sendt disse Hjelpemidler for at bruges til Udarbeidelse af en Kirke-Ordinants og ved en senere Leilighed end Jädickes Afreise i Sept. 1536. Thi man seer af et Brev fra Churfyrsten til Kongen af 16. Mai 1537 (Müller entd. Staatsc. 4 Er. S. 339), at han i et tidligere Brev, som ikke kjendes, havde foreslaaet Kongen at lade hans egne Theologer sammendrage en Ordinants, hvorefter han da i en kort Tid vilde lade Bugenhagen komme for at gjøre den færdig. Dersom dette Brev var skrevet før Arbeidets Paabegyndelse, mulig til Svar paa Kongens Brev om Udfaldet af Rigsdagen 1536 (s. ovenf. S. 24), kunde man tænke sig, at Materialet dertil var sendt ved samme Leilighed eller ifølge en nærmere Forhandling derom.

og Andet, men uden Betænkelighed udskrevet, hvad de vilde tilegne den danske Kirke. Som et Exempel skal jeg anføre den hamborgske og lübeckske Kirke-Ordinants's fælleds Forskrifter for Præste-Ordination og om Apostel-dagene, jevnførte med det danske Udkast.

„Des Sonntages wen de Epi-stole gelesen ys, balde schall eyynn Predicker edder Cappellan vp dem predickstole also vormanen: „Leuen frunde yn Christo! gy weten, dath wy apenbar ghebeden hebben, dat uns Godt vmme Christus sines leuen sönes wyllen wolde tho-schicken eynen guden Superatten-dentem (Pastorem edder Parner, Cappellan edder Prediger). Darbauen hebben de, den ydt beuolen ys, ock eren denst vnde vlyt dar tho ge-dan, vnd erwelet N., welcken so vele menschlichen gerichte vnd vorstande mögellik, achten wy ehrlich etc. — Darumme biddet, dat Godt dorch J. C. vnser Heren ehm gnade geue sölik ampt vns thor salicheyt tho vörende,gedencket ys, welck eyne exempel Ch. vns süluer gegeuen hefft als Luc. scryfft ym VI cap., do he des morgens wolde forderen vnde erwelen de XII Apostel. Desse N. ouerst schal nu vohr dem Altar myth sange vnde bede vnde oplegginge der hende yeuer leue (Euerer Liebe) vorgestellet werden, dath wy ehn so yn dessem ampte der gnade Gades beuehlen, vnde desse geme-ne wete, dath desser Personen by vns sülck ampt beuahlen sy.

(Lübeckske Ord. 1531 Bl. G v.

og efter den hamborgske hos

Richter 1 D. S. 129).

Der hyligen Apostolen vnd Magdalene vnd Laurentij des hyl-ighen Kasten- vohrstenders edder

Ny kirkist. Saml. II.

S. 82.

Siiden schall prouestenn eff-ther predickenn saa ledis, eller wedt sliig maade thale faalcket tiill. Kere Brødre och Sustre vdi Christo, i wiide atj nu haffue giordt en fying och Credentzs tiill Gudt ffader, at hanndt for Christi skyldt wiillde giffue ether een godt predickere, och vdi thet er thendne, som i heer see tiill stede, ether tiillkommen (aff theriss fliittige tiillhielpning som ther haffde om atskøde) en godt hæffuisk leerdt mandt, och saa nøget som mandt forfare kanndt, tiill saadannt ith Embede icke vbeqvem. Ther fore gører nu thet som igenn staar, beder Gudt, at hanndt hannom giffuer for Christi skyldt sin naade, tiill atgøre hanns embede tiill alldes ethers salighed, och drages tiill miindne, at Christus gjorde selffuer liige saa, ther hanndt wiillde vdtuellie sine Aposteler, Lucæ vj. Nu schall hanndt befallas ether heer fore alteret met sang, bøn, og hendders paaleggeslze.

Apostelers dage schulle aff pre-dicke stoelenn forkyndes, och met S. Mariæ Magdalene dag vpsettis

Diakens gedechtnisse, schölen ghelecht werden vp den negesten Sondach na ehrem Kalenders dage, also dath me vlytich predigen schal dat Euangelion vam Sondage also vp einen anderen Sondach vnd dem yo nycht affbreken. Alle sang vnde Messe schall ock syn vam Sondage, alleine am ende des Sermonis schal de Predicante seggen: Myne fründe yn Christo, yn desser weken plecht me to gedennen des hylligen Apostels N., van dem lest me so ym Euangelio, yn Act. Apost. etc. so segge me ock, so me wat, kort vth waren Hystorien vnd nycht uth lögen legenden.

(Lübeckske Ord. fol. K. 6 og
brunsvigske 1528 fol. H. 7).

De øvrige Kilder ere mindre benyttede og oftest kun i enkelte Udsagn og Forskrifter, hvorved deres Benyttelse mere faaer Udseende af et Hensyn til dem end en Udskrivning af dem. Af Luthers formula Missæ er allerede ovenfor S. 6 Not. 3 anført et Par Exempler; et mere omfattende giver Udkastets S. 64.

Kyrieleyson ut hactenus celebratum est variis melodiis pro diversis temporibus cum sequente hymno angelico.

(Hos Richter, 1, 3.)

Ab hinc omnia fere sonant ac olent oblationem. Proinde omnibus illis repudiatis, quæ oblationem so-

tiill theriss nestte efftherffylggenes søndager, Daag schall ther paa samme søndager alldt ting lessis, siunges ock predickes, effther som thet om søndagen falder, at theer aldt eniste bag vdi predickenn paamyndes om there oc noget sanddrugeth om thennom vdi schrifften ther mandt kandt tage effthersiuen vt aff tiill at throe Gudt, elske sin nestte, och taallmodelig bere thet hellig kaars¹).

(Udkastet S. 74.)

Kyrie eleyson vnder atskillige noder effther tiidzenns atskillighet liige som heer tiill dagis haffuer werit holldet met thendt engelske louffsang Gloria in excelsis, thendt prestenn schall paa latine eller danske begyndne atsiunge.

S. 65. Och ther aff liuder allt thet effther fyllgendes om Offer, Men thet allt sammell met thenndt

¹) Hvad her siges om Exemplet, læses rigtignok i den Pommerske Ordinants (Richter 1, S. 260), men i en anden Forbindelse, saa at det er uvist, om de her have havt den specielt for Øie, da denne Tanke var den currente, hvor Talen var om Helgene i Almindelighed, see S. 73 i Udkastet.

nant, cum universo Canone, retineamus quæ pura et sancta sunt, ac si (sic) missam nostram ordiamur.

(Richter a. St. S. 4.)

Ut episcopo primum significetur, qui futuri sint communicantes, petantque ipsi coena Domini communicari, ut eorum et nomina et vitam cognoscere queat. Deinde petentes non admittat, nisi rationem fidei suæ reddiderint et interrogati responderint, an intelligant, quid sit coena Domini, quid præstet, quo usu illa velint potiri. Arbitror autem hanc interrogationem seu explorationem sufficere, si semel in anno fiat cum eo, qui petat communicari. Quin poterit tam intellegens esse qui petit, ut vel semel in tota vita vel prorsus nunquam interrogetur... Nos autem eos, qui respondere non poterunt juxta prædicta, prorsus exclusos et alienos volumus ab istius coenæ communione, tanquam veste nuptiali carentes...

De illis enim contemtoribus loquor, qui inverecunde et sine timore peccant et magnifica nihilo minus de evangelio jactant.

(Richter a. St. S. 5).

heelc Canon forskiude wii, och holde alldenistte thet som purt, gudeligt, och helligt er, Och begynde nu Messen furst for alluorgie.

S. 79. Tiill thenðne hellige sambqvem (huilckenn hører alldt-enniste thee Christne tiill) schall ingenn tiillstedis, icke endt hellder aff the Christne, met myndre endt thee haffue ladet seg vp for tiennerne, och haffue bedet om at mue bliffue bereet. Icke schulle hellder alldt thee som bede ther om tillades, førendt thee faae giordt skell for theriss throe. Och suoret tiill thee spørsmaall som gørris tiill thennom om naderenn, vðenn mandt daag keendne thennomatuere skickelige och rethskaffne noch. S. 77. Ther som hanndt icke tha kanndt fortellie oerdene vdi børne lerddommen, Och ey suaare efter som nu er sagdt, Tha bliffue seg paa thendt siindne som thenndt ther haffuer icke Brødtluffuis kleder, vdelugt aff naderens deellagtighedt.

S. 80. Gudtzs ordtzs forhaanere och foragthere thee som oppenbare och forudenn alldt Gudtzs frygt szaa syndne, Och wiide daag møget met store ordt atlabre om Euan-gelio.

Af den sachsiske Visitationsbog er foruden hele Capitlet om Skolerne meest kun optaget enkelte Ting i Afsnittet om Læren og Betragtningen af Helligdage og kirkelige Forskrifter; men da den samme Bog er meget benyttet i Bugenhagens Ordinantser, ligger den oftere som den fjernere Kilde til Grund for de optagne Anordninger f. Ex. af den daglige Gudstjeneste. Et Exempel paa en umiddelbar Benyttelse afgiver et ret mærkeligt Bud om Prædiken S. 68:

Es sollen sich auch die Prediger aller Schmähwort enthalten und die Laster strafen in gemein, deren, die sie hören, nicht von denen predigen, die sie nicht hören als vom Papst oder Bischöpe oder dergleichen. On wo es die leut zu warnen und Exempel zu geben noth ist.

(Richter 1, 97.)

For al Ting skal han holde sig fra allehaande Skjældsord og Forhaanelse, saaat han jo ingen rører ved Navn, aleneste skal han straffe Synden i Almindelighed og Saadant, som han haver hørt og veed for vist. Hvad han intet haver hørt tale om, det skal han tie. Ikke skal han heller hastelig (hadskelig — odiose invehatur) lade ilde paa Papisterne, med mindre end Paamindelse og deres onde Exempel æsker saadant (nisi id admonitio et exemplum exigat¹).

Bugenhagen pleiede i alle sine Ordinantser at gjengive dette Bud alene i Anvendelse paa Laster og Synd uden at tale om Skaansel mod Papisterne²), og da Luther i Aaret 1538 paany udgav den sachsiske Visitationsbog, undtog han netop Papisterne fra Forskaanselen: »dog Pavedømmet og dets Anhang skulle de heftigen fordømme som Djævelen og hans Rige«. De danske Prædikanter have foretrukket det Fredelige.

Disse Exempler vise tillige, at Forfatterne have benyttet, hvad de forefandt, med Frihed i Udvalg og Fremstilling. En umiskjendelig Selvstændighed gaaer overalt ved Siden af den trolige Benyttelse af Bugenhagens Ordinantser og viser sig selv i den Deel af Arbeidet, der allermeest er formet efter ham.

Man seer allerede i den første Begyndelse et Spor af den besindige Overveielse og mere omfattende Betragtning, idet de danske Lovgivere begynde ligesom med en Theorie af en god Ordinants (S. 57), hvortil Bugenhagen kun indirect havde givet Impuls ved at opregne de 4 eller 5 Led, som hans Ordinants maatte indeholde; men han har hverken angivet dem saa skarpt eller fastholdt dem i

¹) Man seer, at Oversætteren ikke har forstaaet Latinen rigtigt, hvis rette Mening den tyske Grundtext giver.

²) Brunsv. Ord. (hos Richter S. 110) Lübeckske Ord. fol. G. 7.

Udførelsen¹⁾. I denne klarere Bevidsthed have de danske Reformatorer ogsaa vidst at lægge og fast gennemføre en fuldkomnere Plan og Orden end Bugenhagen. Denne havde i sin store evangeliske Nidkjerhed opfyldt sine Ordinantser (især den brunsvigske) med lange dogmatiske og polemiske Undersøgelser, især om Barnedaaben, Besprængelsen og uøbte Børns Salighed, om flere catholske Cereemonier, især Vieninger, om Messen (hvorom han handler paa 45 Blade i den brunsvigske Ordinants) o. fl., men alt Saadant have de danske Forfattere holdt udenfor Kirke-loven. Ligeledes havde Bugenhagen behandlet de enkelte Gjenstande i en tilfældig Følge²⁾, som derfor ogsaa er forskjellig i hver Ordinants uden i nogen af dem at bygges paa noget Princip³⁾. Men de danske Forfattere holde sig strængt til de opstillede Hoveddele og gaae igjennem Læren, Kirketjenesten og Sjælesørgerembedet til Skolerne og Kirkens oeconomiske Forhold og Styrelse og Præsternes Uddannelse for deres Embede⁴⁾.

Istedetfor hine dogmatiske Afhandlinger have de derimod indledet de fleste Afsnit med et Ord eller en Begrebsstemmelse, der i stor Korthed og oftest med en symbolsk Præcision udtaler det evangeliske Synspunct, stundom under Hensyn til den sachsiske Visitation, Luthers Ord eller den

¹⁾ Den brunsvigske og lübeckske Ord. hos Richter S. 107 og 145. Først i den mecklenborgske Ordinants af 1552 forefindes den samme Form som i den danske (dog med Udeladelse af det 6te Led), og dette er maaskee ikke uden Indflydelse af denne gennem den slesvig-holstenske.

²⁾ Saaledes findes Præsters Ægteskab behandlet under Bansættelsen i flere Ordinantser.

³⁾ F. Ex. i den brunsvigske: Daaben, Latinskoler, Prædikere, Superintendenter, Sognepræster, deres Løn, deres Arbeide, Skriftemaal, Sygebesøg, Ægteskabssager, Ban, Helligdage, daglig Kirkesang, Messen, Billeder, Fattiggassen o. s. v.

⁴⁾ Et Brud paa denne Plan i 2 Capitel 9 Afsn. (S. 81 fgg.) er vel skeet ved de senere Tillæg, men var kun svagt foranlediget af Udkastets Forfattere (see nedenfor).

augsburske Confession ¹⁾). Men efter et saadant velgjørende Glimt af den evangeliske Aand have de iøvrigt holdt sig til Lovens nødvendige Indhold og navnlig undgaaet at optage i denne hvad der hører til Haandbogen eller Alterbogen, medens Bugenhagen undertiden havde optaget Bønneformularer, Tiltalen før Nadveren og andre Pastoralanviisninger. Kun i de smukke Artikler om Jordemødre og Barselkvinder have de tildeels overskredet denne Grændse, førte af den practiske christelige Aand, som udtalte sig i disse Pastoralanviisninger af den nidkjære Bugenhagen.

I selve Lovens Indhold vil man derfor ogsaa kunne paavise originale Enkeltheder gennem det Hele, men især i den sidste Deel, i det 4de Capitel om Præsternes Underhold og Kirke-Organisationen (S. 102 fgg.). Det var saa at sige nødvendigt, at de her maatte optræde selvstændigere, thi deels har ethvert Land sine særegne Forhold, deels vare alle Bugenhagens Ordinantser skrevne for Fristæder, der havde lidet eller intet Landdistrict og havde en communal Forfatning, der medførte heelt andre Vilkaar end dem, der finde Sted i et monarchisk Kongerige. Vi skulle nedenfor, hvor der specielt skal handles om Kirkeforfatningen, paavise den Indflydelse, som de tyske Forbilleder have øvet paa denne meest originale Deel af Kirke-Ordinantsen. Men her, hvor vi betragte Loven i Almindelighed, skulle vi kun endnu bemærke, at den Ære, der tilkommer dens Forfattere for en god og omfattende Plan, dog lider nogen Indskrænkning derved, at to vigtige Gjenstande for en god Kirke-Lov savnes, og dette vistnok just fordi de tyske Hjelpemidler vare ufuldkomne i begge Henseender. Af disse to Stykker er det ene Kirkernes hele Stilling, deres Indkomster og Tilsynet med dem. Bugenhagens

¹⁾ F. Ex. S. 60 om Ceremonier, S. 63 om Messen, S. 67 Prædikeembedet, S. 73 om Helligdage, S. 76 om Absolution, S. 81 om Ordinationen, S. 86 om Ban o. fl.

tydske Ordinantser omtalte kun Kjøbstedkirker og aldeles intet Tilsyn med dem, efterdi de ligefrem vare Bestanddele af Communen; deres Overskud var saaledes Communens Eiendom. Det andet er Præsternes Levnet, hvorom kun spredte Brudstykker kunne opsamles (S. 86. 103. 108 og 114), men som dog altid udgjøre mere end hvad der findes i nogen af Bugenhagens Ordinantser. Ligeledes savnes den senere saa indholdsrige Artikel om geistlig Jurisdiction og Consistoriernes Retspleie, men vi kunne tage i Betænkning at henhøre dette til Mangler ved den danske Ordinants.

Efter disse almindelige Bemærkninger skal jeg endnu som nærmere Beviis for det Sagte meddele en Oversigt over de enkelte Deles Forhold til deres Kilder, som imidlertid kun kan være bestemt for dem, der selv ville søge Oplysning om enkelte Skikkes og Loves Oprindelse og derfor kunne ønske en historisk Commentar til den Deel af Kirke-Ordinantsen, som især indeholder det geistlige Embedes Gjerning. Ved denne nærmere Betragtning vil det ogsaa blive klart, hvad eller hvormeget der er originalt eller selvstændigt i Udkastet, samt hvad der senere er føiet til dette.

I det første Capitel om Læren og Sacramenterne (S. 58—59), som i Bugenhagens trende Ordinantser ikke er fremhævet som et særegent Punct, have Forfatterne af Udkastet havt den sachsiske Visitationsbog for Øie, hvor der ligeledes stærkt drives paa Troens Frugter og opregnes Hovedgjenstande for Prædiken¹⁾. Dog gaae de i Læren om Sacramenterne udenfor dette Forbillede ved at opstille tre Sacramenter ganske paa lige Linie, da Visitationsbogen kun siger, »at Boden ogsaa er regnet til Sacramentet«²⁾; de følge heri mere Melanchthons

¹⁾ Luth. Werke (Lpz. Udg.) XXII S. 263. Richter 1, S. 84.

²⁾ Anf. St. S. 271 og S. 91.

Apologie¹⁾; men inden Udkastet blev Lov, blev dette Punct (som kommer igjen S. 69) forandret. Ved den sidste Revision blev her ogsaa indsat en indtrængende Paamindelse om Forsigtighed i visse Lærdømmes Behandling²⁾. Et Sidestykke til dette hele Capitel har vel Bugenhagens pommerske Ordinants af 1535, der ogsaa begynder med Læren; men det er ikke at spore, at de danske Forfattere have haft det for sig; den afviger i en væsentlig Henseende fra deres Udkast: de blive staaende ved at betegne Lærens Regel og Indhold med de almindelige Udtryk: »det hellige Evangelium, reen Lære efter Guds Ord«, i Modsætning til »ufornuftig Prædiken«; men Bugenhagen havde i dette nyeste Lovarbejde samlet Forskriftens Sum i at »lære saaledes om Tro, Gjerninger og Sacramenter, som der indeholdes i den Bekjendelse og Apologie, som i Augsburg blev af de evangeliske Fyrster forelagt Keiser og Rige«, og han havde ogsaa i Læren om Nadveren indskærpet at lære, at man deri modtager Herrens sande Legeme og Blod³⁾. Den danske Kirke fik ingen symbolske Bøger ved sin første Kirkelov; den driver kun paa reen, eendrægtig, practisk, sikker og besindig Christendomsforkyndelse. I Latinen tilføiedes som Kongens Bud, at Sacramenter og Lære overalt skulde være conformia.

I det andet Capitel om Ceremonierne (eller Guds-tjenesten i videste Forstand) ere de 16 Afsnit ordnede efter Handlingernes større eller mindre Universalisme. I det første Afsnit (S. 60—63) om den daglige Kirkesang kan ingen enkelt Kilde paavises med Bestemthed: det ligner baade de tre bugenhagenske Ordinants, Visitationsbogen og den wittenbergske Kirke-Ordning af 1533. Men det er eiendommeligt, at Vicarierne (S. 60) tages med til

¹⁾ Hase, libri symb. p. 200.

²⁾ Fol. 2—3 i den lat. Ord. Paaviist ovenfor S. 45, Not. 4.

³⁾ Hos Richter 1, 248—49.

denne Sang, og at Domkirker og Klostre (S. 63) indbefattes under Loven, efterdi man i Danmark agtede at indordne det Gamles Tilhængere under de nye Forskrifter og bevare de kirkelige Instituter. Den samme Bemærkning kan gøres ved den følgende Lov om Domkirkernes latinske Søndags-Messe (S. 64). Ved Sammenligning med den latinske Ordinants finder man iøvrigt her den Egenhed, at det danske Udkast (som Bugenhagens Ordinantser) kun har 5 Parter i Catechismus, men den latinske Ordinants 6 (da Boden er optaget som 5te) ligesom Udkastet S. 71. Ligeledes er ved sidste Revision tilføjet en Henviisning til Bugenhagens Reglement om Klosterfolk, som det i Mellemtiden var blevet besluttet at vedhænge Ordinantsen.

Messens Ritual i andet Afsnit (S. 63—67) er meest formet efter Luthers Formula Missæ af 1523¹⁾; dog er det første Led, Præstens Confiteor eller Bøn (S. 64), noget Nyt, som ikke er beholdt i de andre Ordinantser, og i Bestemmelsen om Messen efter Prædiken, naar der ikke holdes Communion (S. 67), er der taget Hensyn til Bugenhagens Ordinantser, hvor Advarslen mod Misbrug ved Messe uden Communion findes med de samme Ord. Imidlertid have de danske Reformatorer i dette Punct ikke holdt sig strængt til Bugenhagens nyeste Ordinantser; i den lübeckske og hamborgske afskaffede han al Messe efter Prædiken, saa at Gudstjenesten efter Prædiken skulde kun bestaae i nogle Psalmer, da Præsten ei mere maatte komme for Alteret; men i den brunsvigske havde han beholdt al Alter-Messe efter Prædiken undtagen Indstiftelsesordene (som ei kunde læses uden Communion), og dette have de danske Lovgivere optaget i Udkastet. Hvorimod man af det senere skete Indskud — »for nogen Bogstol og ikke for Alteret« — seer, at Bugenhagen senere vilde gjøre sin nyere Regel gjældende, hvorved der udkom det besønderlige Resultat: en Altertjeneste, som ikke maatte holdes for

¹⁾ S. Beviser ovenfor S. 50—51.

Alteret — hvilket ei let kunde holde sig. Vi have ogsaa her det første Exempel paa, at Udkastet fik Magt over hans Anordninger ¹⁾).

En Slags Afgang fra Bugenhagen er ogsaa den foreslaaede, erklærende Distributionsformel (S. 66, L. 21 fgg.), thi ingen af Bugenhagens Ordinantser indeholder nogen. Han foreskrev Uddelingen af hvert species umiddelbar efter dets Consecration og giver intet Bud med Hensyn til Distributionsformel. De ældre tyske Kirkeordninger indeholde overhovedet sjelden nogen Formel. Den her foreslaaede Formel findes kun i den vidtløftige nürnbergiske Kirchenordnung af 1533 ²⁾), som de danske Reformatorer ei have kjendt, og senere i den brandenborgske 1540, preussiske 1544 og württembergske 1553 ³⁾). Vi vide ikke, hvad der har bestemt Udkastets Forfattere til at optage denne Formel; en anden, (den ønskende Formel) var dengang i Brug i de danske Kirker, ifølge Messebogen 1529 og Bedebogen 1531 ⁴⁾). At den ei heller blev staaende, viser allerede Udkastet; men ikke heller den stiltiende Uddeling, som sattes istedet, kunde holde sig i Danmark, og dette er det andet Exempel paa den danske Aands Seir over den nye Lov ⁵⁾). Endelig seer man ogsaa af en Tilføielse om Elevationen, at dens Brug ikke just fastholdtes: det hedder i den latinske Ordinant, at den christe-

¹⁾ Synoden i Kjøbenhavn 1540 maatte allerede tillade at staae ved Siden af Alteret, hvor man ingen Bogstol havde. Pont. Ann. III, 252.

²⁾ Hos Richter 1, S. 207.

³⁾ Smst. 1, S. 327; 2, S. 67 og 137, og paa dette sidste Sted staaer det mærkelige Tillæg: „uagtet det er sagt, da de bleve indviede“. Herved berigtiges Adskilligt i Mynsters Afhd. om Distributionsformelen i Theol. Tidsskr. 3 Bd. navnlig S. 165.

⁴⁾ See min Liturgiens Hist. S. 272 og Kalkar, Stemmer fra Reformationstiden S. 62.

⁵⁾ Synoden 1540 gjorde ogsaa Forandring i dette Punct, see Liturgiens Historie a. St.

lige Frihed maa tilstedes, men Folket vel paamindes derom, dog intet forandres uden høiere Tilladelse.

Det tredie Afsnit om Prædiken (S. 68—73) bestaaer af tvende Dele, der i de senere Redactioner bleve fuldkomnere adskilte som Regel for Prædiken i Almindelighed og Regel for særegne Prædikedage. Den første Deel (S. 67—71) er vel affattet under et og andet Hensyn til den sachsiske Visitationsbog¹⁾; men ligesom det Hele ikke har noget Tilsvarende i de tyske Ordinantser, saaledes synes denne gediegne practiske Skildring af den rette Maade at prædike paa at bære mere Præg af Originalitet end noget andet Stykke i Udkastets rituelle Deel²⁾ og er et smukt Vidnesbyrd om Forfatterernes sunde practiske Blik. Det er overensstemmende med den sachsiske Visitation, at Texterne til de tre Gudstjenester i Kjøbstederne (S. 69) og til Prædiken paa Landet (S. 70) ansættes saaledes, at Epistlerne ingen Anvendelse fandt om Søndagen; men det er en ny Form for Tidens Iver for Catechismusprædiken, at Prædiketimen paa Landet deles mellem Evangelium og Catechismus (S. 70)³⁾. Bugenhagen pleiede at anordne Qvatemberprædikener til at fremme dette Maal, og den danske Skik forekommer først i den preussiske Ordinants af 1544⁴⁾.

¹⁾ Ovenfor S. 51—52.

²⁾ Det turde endog være muligt, at dette Stykke oprindelig har været udkastet paa Dansk, thi Forholdet til Latinen er tildeels omvendt her: det danske Sprog er friere end i det øvrige Udkast, og det tilsvarende i den latinske Ordinants har en mindre god Latin end det øvrige (f. Ex. referre for forlignes med, S. 67 adjectione et de tractione, esse præ manibus — forhaanden, affectibus indulgere — sige hvad ham lyster o. m.) og desuden flinder netop her den Sønderlighed Sted, at den latinske Ordinants (eneste Gang, saalangt Udkastet gaaer ved Siden af den) bruger Prædicatet dansk (ex danielis postillis), da den ellers altid har vulgaris sermo eller desl., hvor Udkastet har dansk. Jvf. ovenfor S. 38.

³⁾ Et skjærpende Tillæg i den lat. Ord. fol. 10, see foran S. 45, Not. 4.

⁴⁾ Richter 2, 69. En Tendents til denne Skik var allerede kjendelig i den første preussiske Kirke-Ord. af 1525, hvor det paalægges

Den anden Deel af Stykket (S. 71—73) er vel ikke heller taget af nogen bestemt Kilde, men lignende Forskrifter findes enkeltviis paa forskjellige Steder; Nyt er alene St. Laurentii Erindring paa 2den Juledag (S. 71—72), som er blevet staaende, uagtet et senere Tillæg i det næste Afsnit indførte Laurentii Dag blandt de Fester, der skulde forlægges til næste Søndag, som blev omtrent midt i Trinitatis. Ved Langfredagstexten finder man Bugenhagens Navn nævnet, medens hans egne Ordinantser kun angive denne Text efter Indholdet. Den givne Erindring at advare Folk mod at gaae til Alters Skjærtorsdag af en Vane, er taget af den sachsiske Visitation, og den betydningsfulde Egenhed ved Langfredagscommunien, at den skulde være uden Høimesse, er taget af Bugenhagens Ordinantser.

Det fjerde Afsnit om Helligdage (S. 73—74) er af et saa almindeligt Indhold, at det gjenfindes næsten overalt. Imidlertid henledes Tanken til den sachsiske Visitation saavel ved Yttringen om Helligdage som ved Omsætning af St. Hans Dag og Mariæbesøgesdag¹⁾. Ejendommelig er alene Allehelgensdag, som de tyske Ordinantser ikke medtage, hvorimod de have en særskilt Reformationensfest for hver Kirke og undertiden tillige en Christendomsfest: den første er den Dag, da Ordinantsen er blevet indført, den anden skal minde om Christendommens første Udbredelse i Landet. Ligeledes har Bugenhagens Ordinantser alle St. Laurentii Dag ved Siden af Aposteldagene og Mariæ Magdalenædag; den kom ogsaa ved Tillæg i den latinske Ordinants ind i den danske, uagtet hans Minde (som nys bemærket) havde faaet en

Præsten efter Prædiken at forelæse Fadervor, Herrens Bøn og de 10 Bud (smst. 1, 29).

¹⁾ Richter 1, 93. Dog spores en liden Virkning af de forandrede Tider: den sachsiske Visitation havde især villet træde Misforstaaelse imøde og erindrer om, at Arbeide (ob Handarbeit fürhele) er tilladt; den danske Ordinants udtaler, at Søndagen er bestemt til Hvile (S. 74, L. 5).

anden Plads paa 2den Juledag. Ogsaa dette Tillæg satte Tiden og Sædvanen ud af Brug i Danmark.

Det femte Afsnit om Daaben (S. 75—76) udmærker sig ved en stor Korthed i Sammenligning med Bugenhagens Ordinantsers meget vidtløftige Undersøgelser derom. Naar man kjender disse, seer man imidlertid Resultaterne i enkelte Ord, som derved vinde en særlig Betydning. »Børn skulle døbes med dansk Læsning« — indeholder saaledes Resultatet af tvende Undersøgelser. »De skulle blottes og overøses«, maa forstaaes efter den hamborgske Ordinants som en Misbilligelse af Besprængelsen; thi han udbredte sig der vidtløftig over den »besønderlige, i Tydskland ukjendte Skik«, som han forefandt i Hamborg, at man pleiede kun at blotte Barnets Hoved. Han fører mange Beviser for, at dette er stridende mod den gamle Kirkes Skik, men vil dog ikke, at man skal afskaffe den pludselig, for ikke at bringe dem, der ere døbte paa saadan Maade, i Tvivl om deres Daab; derimod venter han, at den rette Døbeskik efterhaanden kunde indføres, naar Præsterne virkede dertil ved Formaning, medens de dog maatte være villige til at administrere paa begge Maader, eftersom Barnet fremstilledes ved Funten enten med løse Klæder eller i Svøb¹⁾.

Forskriften for Daabsconfirmationen stemmer med Bugenhagens, medens den fuldkomne Forkastelse af den betingede Daab (S. 76) vel er i ligefrem Strid med to af hans Ordinantser, den hamborgske og lübeckske Ordinants, (der lade den beholde Anvendelse ved Hittebørn), men derimod forefindes saavel i den wittenbergske Kirke-Ordning af 1533 som i den pommerske Ordinants 1535²⁾. En fremtrædende Egenhed ved den danske Lov er den store Vægt, der lægges paa Handlingens Betydning for de Til-

¹⁾ Dette Stykke findes ikke i Richters Uddrag, men i Klefeckers Samml. der hamb. Gesetze, 8 Th., S. 136 fgg.

²⁾ Richter 1, 222 og 249.

stedeværende og paa Faddernes Forpligtelse medens Daabens objective Character og Betydning for Barnet mindre træder frem. En Oplysning om et Led i vort Ritual for hjemmedøbte Børns Daabs Publication kan hentes af en Sammenligning med Bugenhagens Ordinantser; thi man seer, at Ordene »at vi skulle ikke forhaane (bespotte) den Helligaand« referere sig alene til Exorcismen, hvorved man vilde tiltale den Aand, der alt er i den Døbte, som den onde Aand¹⁾; naar altsaa nu Exorcismen er bortfaldet, burde dette Led forandres. Ligeledes kunne disse Ordinantser oplyse os om, hvilket Daabsritual Ordinantsen mener, hvis ellers nogen Tvivl kunde opstaae; thi de henvise til Luthers Taufbüchlein. I den latinske Ordinants er kun een Passus tilføiet, den dogmatiske, at Daaben er foedus Dei nobiscum in Christo: man fandt maaskee Udkastets Definition for svag.

I det sjette Afsnit om Afløsning (S. 76—78) er det Meste om Skriftemaalet taget af Luthers Form. Missæ²⁾, kun at Afløsningen her er holdt mere ude af Forbindelse med Nadveren som en særlig Act end i dette Skrift. Her handles egentlig først om det hemmelige Skriftemaal og Absolution, hvilket i Bugenhagens Ordinantser bestandig er omtalt i Forbindelse med Nadveren; men dernæst gaaer Talen her over til, hvad der skal skee med Confitenten, »ifald han vil berettes«, og derved føres den over til den offentlige Absolution og den kirkelige Poenitents, hvorved dette Afsnit slutter sig til det 10de. Som saadan Bestemmelse for det private og offentlige Skriftemaal er

¹⁾ Richter 1, 108: „dass er nicht mit dem Lesen den heiligen Geist lestere, der gewisslich bey dem gedagten Kinde ist“; ligeledes sees dette af den wittenbergske Kirke-Ordning (smst. S. 222), hvor det efterat Nøddaaben er befundet gyldig, og Barnet derfor ikke skal døbes, hedder: „Solchs Kind soll man nicht exorcisiren, dass wir nicht den heiligen Geist, der gewisslich bey dem Kinde ist, bösen Geist heissen“.

²⁾ See ovenfor S. 51.

det overeensstemmende med almindelig protestantisk Skik. Det Hensyn, der ved Manddrab tages (S. 78) til den borgerlige Retspleie, findes imidlertid ikke i andre Ordinantser, men var dog Praxis i Sachsen¹⁾; den danske Kirkelov har i dette Tilfælde værnet om det kirkelige Embedes Selvstændighed ved at tilsidesætte dette Hensyn i Nødstillfælde. Den eneste Forandring i dette Stykke, som sees i den latinske Ordinants, angaaer den Passus om Confitentens Levnet (S. 77 nederst), der ei heller synes at finde Anvendelse efter Absolutionens Meddelelse. I hvilken Retning Forandringen gaaer, skulle vi see nedenfor.

I det syvende Afsnit, hvorledes man skal berettes (S. 78—80), hvor den dogmatiske Forklaring ikke gaaer ud over Pantets Begreb i Nadveren, Tausens Standpunct, forekomme ligeledes Elementer af Form. Missæ og den sachsiske Visitation. De danske Lovgivere have ikke tilstedet den Undtagelse fra Skriftemaal, som Luther i den anden Udgave af den nævnte Bog har gjort for Præsterne og dem, der omgaaes daglig dermed, og andre forstandige Personer, som kunne berede sig selv²⁾. Kun Overhøringen eftergives for Saadanne. I Bugenhagens Ordinantser træder denne Overhøring mindre frem end i den danske, idet der kun forlanges Forklaring om Altergjængernes Levnet, for at forebygge, »at ikke Nogen ved Præstens Forsømmelse skulde modtage Sacramentet sig selv til Fordømmelse«³⁾, og derfor er ogsaa hele den Opregning af de Tilfælde, hvori der skal afvises, fremmed for disse Ordinantser. Original er mulig den kirkelige Forkyndelse af Lovene om Udelukkelse fra Nadveren, som skulde skee to Gange aarlig (S. 80); det characteriserer den danske Lovgivnings Stræben efter en fast Organisation, og var en Optagelse af gammel nordisk Kirkeskik, efter

¹⁾ Luthers Briefe v. de Wette 5, 286 og 307.

²⁾ Richter 1, 91.

³⁾ Richter 1, 111.

hvilken der een eller flere Gange aarlig skulde forkyndes i Domkirkerne og andre større Kirker, hvilke de Synder vare, ved hvilke man ipso facto forfaldt i Kirkens Ban, og andre Kirkelove oplæses ¹⁾).

Afsnittet om Ægtevielse (S. 80—81) er ganske anderledes formet end i Bugenhagens Ordinantser, idet det fremhæver Præstens Embede ved Ægteskabets Indgaaelse, medens Bugenhagen i sin Artikel om Ægteskabssager kun gaaer ud paa at henvise disse til naturlig Ret og Øvrighedens Ægteskabsret, og i en anden (i den lübeckske Ordinants alene) omhandler Bryllupsgilder og Trolovelsen meest for at fjerne Brylluppet fra Søndagen. I begge har han imidlertid i Forbigaaende berørt næsten Alt hvad denne Artikel indeholder og som ogsaa hører til den almindelige protestantiske Kirkeret. Det kan imidlertid bemærkes, at Bugenhagen kun omtaler Tillysning (mod særlig Betaling) een Søndag før Brylluppet (i den lübeckske og pommerske Ordinants), og naar det derfor i den danske hedder: »een-sinde og andensinde« (semel atque iterum), kan det mulig være at forstaae om en ulige Regel for forskellige Steder, thi den nürnbergske Ordinants af 1533 bestemmer Lysningen til een Gang i Kjøbsteder og tre Gange paa Landet ²⁾. I Ordene »efter Landsens vedtagne Sæd« ligger vistnok ogsaa et Hensyn til de mange Uoverensstemmelser, der fandt Sted og viste sig i Lovene selv: Bugenhagen omtaler Vielse for Alteret, for Kirkedøren, i Hjemmet, og han opstiller først i den pommerske Ordinants Luthers Ritual som Regel ³⁾. I det danske Udkast er Henviisningen til Luthers store Catechismus paafaldende, da den latinske Ordinants henviser til den lille, ligesom de tyske. Det Stykke i Udkastet (S. 81): »The forbødne leedt.... Superintendenterne«, som Bugenhagens Ordinantser have

¹⁾ Synoden i Thronhj. 1351 (Fin. Joh. hist. eccl. Island. 1, 535. Thorkelin, Saml. af gl. d. Kirkelove S. 84, Hvitfeldt, 1, S. 719).

²⁾ Richter 1, 209.

³⁾ F. Ex. den pommerske 1535, Richter 1, 250.

her, er udeladt i de senere Redactioner, da Hovedsagen om Geistlighedens Adspørgelse i Ægteskabssager er optaget paa et andet Sted i de senere Tillæg til Ordinantsen. Lovbestemmelsen om de forbudne Grader gik over i Frederik den Andens Ordinants om Ægteskabssager 1582; i de tyske Kirke-Ordinantser forekommer den ikke i saa bestemt Form¹⁾).

Det følgende Afsnit om Præsternes Beskikkelse (S. 81—86) skulde efter sin Plads i dette Capitæl egentlig kun handle om Ordinationen; men dels have Forfatterne dertil knyttet hvad de ønskede med Hensyn til kongelig Confirmation (S. 84) og Statsmagts Medvirkning til at understøtte Læreembedet (S. 85), dels har den senere Overarbejdelse tilført det en større Betydning for Kirkens Organisation; thi hvad Udkastet her gik hen over, Kaldelsen, har denne optaget her. Vi komme derfor nedenfor tilbage til dette Afsnits vigtige Indhold ved den sidste Revisions Historie og kunne her saameget hellere forbigaae det, som ogsaa ikkun det rituelle Indhold har nogen directe Parallel i de fremmede Kilder. Det foreslaaede Ordinationsritual, hvorefter Provsten skulde ordinere i vedkommende Sognekirke, er aldeles formet efter den hamburgske og lübeckske Ordinants²⁾, og er endog simplere end Luthers egen »Form der Ordination«, navnlig havde Luther tilføiet Communionen, som det danske Ritual først fik tilsat i den latinske Ordinants. Derimod er det ejendommeligt, at den augsburgske Confessions Ord ere benyttede paa flere Steder i dette Afsnit (S. 81 og 83). Den Passus S. 83: *Thy thesse tuo . . . ubevaaret* er senere udfaldet i den latinske Ordinants. Af de omarbejdede Stykker er Afsnittet om Tiggermunke maaskee at hidlede fra den pommerske Ordinants³⁾.

¹⁾ F. Ex. i den pommerske a. St.

²⁾ See ovenfor S. 49.

³⁾ Richter 1, 259.

Det tiende Afsnit om Bansættelsen (S. 86—87) er (med Undtagelse af den første dogmatiske Forklaring) aldeles formet efter Bugenhagens Ordinantser ved Siden af den fælleds bibelske Typus. Det er kun ejendommeligt, at det til Slutningen indbringer Kirkerøvere og Øvrighedens Beskyttelsespligt mod Kirken; thi Bugenhagen har kun omtalt Øvrighedens Pligt og Villie til ved skjærpede Love at arbeide paa de almindelige sædelige Lasters navnlig Utugtigheds Undertrykkelse. Det er, som om de danske Reformatorer havde af sørgelig Erfaring lært Nødvendigheden af en retfærdig Beskyttelse — en Erfaring, som Forholdene i en tydsk Fristad ei i lige Grad kunde frembyde.

Det følgende Afsnit om Sygeberettelse (S. 87—90) er ligeledes baade i Begyndelsen (S. 87) og i Slutningen (S. 89 Men ther etc.) ganske taget af Bugenhagens Ordinantser; men den hele Forskrift for Sygecommunionens Form (S. 88) er tilføiet¹⁾, og den smukke Pastoralanviisning til Underviisning om Korset (S. 89) er ikke hentet fra disse Kilder. Den sidste Formaning (S. 90) kunde synes at indeholde det almindelige Bud om at antage sig og trøste de Fattige (da først det senere Tillæg »udi Hospitalerne« har indskrænket det udtrykkelig til dem, som vare i Hospitalerne), men det turde dog ogsaa være rimeligt, at der ikke heller oprindelig var tænkt paa andre Fattige end Hospitalslemmerne; thi man læser i Bugenhagens Ordinantser paa dette Sted en Forskrift, om at Præsten skal vide Besked om de Enker, der forsørges i Hospitalerne; men i alt Fald er ved det senere Tillæg Indholdet af dette hele Stykke blevet, at Præsten skal besøge de Syge, til hvem han engang er hentet at berette dem, og dernæst Hospitalerne²⁾; men om Sygebesøg i Almindelig-

¹⁾ Nogen Anklang af den nürnbergiske Ordinants forekommer vel deri, men ikke tilstrækkelig til at bevise dens Benyttelse. Richter 1, 209.

²⁾ Saaledes ogsaa i den wittenbergske Kirchenordnung, der slutter sig til den brunsvigske Ordinants. Richter 1, 222.

hed og Huusbesøg er der ikke Tale. Rettelsen i Rituallet maa beroe paa den Forandring i Tanken, at den Syge skulde communicere alene.

Den paafølgende Pastoralanviisning om Misdæderes Beredelse (S. 90) er med Undtagelse af de første Ord næsten ordlydende taget af Bugenhagens Ordinantser; kun have de danske Forfattere med Føie forbigaaet, hvad Bugenhagen formedelst et indtruffet Tilfælde i Brunsvig havde fundet passende at optage i de to første, nemlig at Folk ikke maatte forgribe sig paa Skarpretteren, dersom han forfeilede Hugget¹⁾.

Om Begravelsesskikken (S. 90—91) indeholder kun Bugenhagens lübeckske Ordinants Noget; men det bestaaer ikke i Andet end, at Skolebørnene skulde synge Psalmer mod Betaling (Trankgeld), og en Paamindelse til Liigfølget om at gaae i Processionen med Alvor; den pommerske Ordinants tilføier, at man ogsaa skal give Præsten en »Drancgelt«, naar man forlanger ham med²⁾. Den sachsiske Visitationsbog omtaler derimod Begravelsen saaledes, at den forudsætter, at Præsten og Klokkeren stedse ere med³⁾. Klokkingningen forekommer i de sachsiske Visitationsartikler af 1533⁴⁾. Men det danske Udkast har ikke holdt sig til nogen forefunden Anviisning⁵⁾. Jordspaaastelsen forordnes intetsteds som kirkelig Handling, og det synes ogsaa at lades ubestemt i

¹⁾ Richter 1, 112, 130 og 134.

²⁾ Richter 1, 146 og 259.

³⁾ Smst. S. 98, Luth. Werke XXII, 279.

⁴⁾ Richter 1, 230.

⁵⁾ Det har derfor ogsaa undgaaet saadanne Bestemmelser, som dem, der findes i de sidstnævnte Artikler som wittenbergsk Skik, at naar „ein gemein Mensch“ døer, ringer man ikke, men de nærmeste Naboer gaae med Liget til Graven; er det En „von mittelmässigen Burgeren“, der er død, bestiller Familien Skolemesteren men ei Præsten; men er det En „von redlichen Leuten“, tager hele Præsteskabet Deel i Processionen med Ringning og Sang.

det danske Udkast, om Præsten er tilstede¹⁾. Ejendommeligt for det Danske er kun Knæfaldet ved Graven, hvorimod Talens Henvendelse til den moralske Opvækkelse af de Levende er fælleds for alle de evangeliske Kirkelove.

Et særskilt Afsnit om Jordemødre er alene opstillet af Bugenhagen i den brunsvigske Kirke-Ordinants, til hvilken de andre henvise, og det er kun efterlignet i faa tyske Ordninger. Bugenhagen var egentlig i sin christelige Menneskekjærlighed derved gaaet udover en Kirkelovs Grændser og havde givet en Lov for Communen, at Jordemødre skulde ansættes i tilstrækkeligt Tal og med bekvemtbeliggende Boliger (hvilket dog fandt et Forsvar dels deri, at det var en Yttring af Omsorgen for de Fattige, dels deri, at de skulde have Løn af Kirkekassen); men han havde tillige derunder omhandlet Nøddaab og udøbte Børns Frelse. De danske Lovgivere have opløst det i to Afsnit, og i det første om Jordemødres Underviisning (S. 91—93) saa temmelig reent fastholdt det kirkelige Synspunct, at de skulde være Guds Ords Forkynderinder (ligesom den gamle Kirkes Diaconisser, med hvem de ogsaa udtrykkelig lignes i den hamborgske Ordinants) og Præsternes Medhjelpere med Hensyn til Daabens Sacrament. Hvad det danske Udkast indeholder, er altsammen en forkortet Oversættelse af den brunsvigske Ordinants²⁾. I det følgende Afsnit, hvorledes Barselqvinder skulle undervises (S. 93—94), er ogsaa Begyndelsen eller det første Led af Afsnittet (Thii saadanne døde uomskaarne) taget at samme Kilde, navnlig af Bugenhagens Undersøgelse om, hvad der er at foretage med de Børn, som ikke kunne blive døbte, fordi de døe i Modersliv eller dog inden de komme fuldstændig

¹⁾ S. 90 „om han dertil kaldes“ og 91 „om han er dertil kalden“. Dog kan det første Sted gaac paa Liigprocessionen og det sidste paa Liigtalen. Især er det sidste uafgjørende, thi Latinen har: si vacat, hvilket maaskee Oversætteren kun har læst urigtigt for: si vocatus est. I de senere danske Udgaver ere begge Tanker optagne: „om han haver Stunder og er beden derom“.

²⁾ I Originaludgaven Bl. B. 7 (Richters Aftryk er her ufuldstændigt).

til Verden. I Forbindelse med den i foregaaende Afsnit optagne Anviisning (S. 92), at man skal bede for dem istedetfor at døbe dem, yttrede Bugenhagen, »at det var ogsaa godt, at man lærte Forældrene under Moderens Svangerskab at anbefale Fosteret til Christus« med de Ord, som anføres. Det er dette Bud, som de danske Reformatorer optage her (S. 93—94) som en Underviisning til Moderen alene; altsaa en Anviisning til at medvirke til det ufødte Barns Frelse. Det er den yderste Grændse for Kirkens Omsorg for Menneskesjæle; men tillige en Beroligelse for ængstede Hjerter ved Fosterets Død. Til saadan Beroligelse havde Bugenhagen anført mange flere Grunde, som det danske Udkast har forbigaaet¹⁾. — I det andet Led af dette Afsnit (Thet andet...) har derimod Udkastet optaget en pastoral Anviisning, som ikke findes andetsted, nemlig at Præsterne skulle modarbejde den sørgelige Tro, at de Qvinder, som fødte dødfødte Børn, skulde være i Satans Vold²⁾. — Det tredie Led, som angaaer Kirkegangskoner, har forsaavidt sin Kilde i den sachsiske Visitationsbog, som denne omtaler den mosaiske Lov for at advare mod den Misbrug, at Barselqvinder benyttede den nye Frihed til at skade sig selv ved at gaae for tidlig ud og at arbeide³⁾; Melanchthon tog Sagen alene fra Sundhedens Side og raadte dem at holde sig hjemme, men taler aldeles Intet om Indledning eller Kirkegang. De danske Reformatorer have mere nærmet sig et religiøst Synspunct ved at fremhæve Høviskhed og Forargelse, og de have fremstillet den kirkelige Introduction som en fri

¹⁾ Et rigtigt Begreb om en Kirkelov kan her have ledet dets Forfattere, ligesaavelsom en rigtig Tact, thi blandt andre Argumenter anførte Bugenhagen ogsaa det, at Jødernes Pigebørn døde uden Omskjærelse

²⁾ „Den onde Mand“ forekommer ogsaa i et Forhør i D. Mag. 3 R. 1, 325.

³⁾ Richter 1, 98.

Skik, hvis Vedvaren de ogsaa paa et andet Sted (S. 103 L. 1) have forudsat. — Det hele Afsnit indeholder saaledes, hvad Præsten skal lære Barselkvinder før Fødselen om Barnets Salighedssag, efter Fødselen af dødfødte Børn, og efter Barselseng om Kirkegang — altsaa en Pastoral-anviisning, der vidner om Lovgavernes Omhu for at lede Sjælesørgerens Virksomhed.

Som det sidste Led af denne Art i det danske Udkast giver det Anledning til at bemærke, at det ikke faldt dem ind, at Præsten skulde af en overtroisk Tidsalder kaldes til at behandle Besatte, thi da havde de ikke undladt at give ham fornøden Anviisning; dette mørke Punct i vor Kirke-lovgivning var det forbeholdt Christian den Femtes Ritual at tilføie.

Det sidste Afsnit i dette Capitel om Qvinder, der ligge deres Børn ihjel (S. 94—95), er et Punct af Sædelighedspolitie, der ikke findes berørt i de tyske Kirke-Ordninger undtagen i de preussiske af 1525 og 1544 og selv der uden at der tales om Mulcten¹⁾. Det er det eneste Stykke af den gamle Biskopsjurisdiction²⁾, som Udkastet har beholdt, og dets eneste Berøringspunct med det consistoriale Sædelighedspolitie, som dengang begyndte at opkomme i Tydskland, men som aldrig udviklede sig sænderligt i Danmark. Det blev her meest en Side af den borgerlige Lovgivning og faldt saaledes udenfor Kirkeloven³⁾. Omarbeidelsens tyske Tone og Udtryksmaade er ovenfor bemærket⁴⁾; dens Kilde er mig ubekjendt.

¹⁾ Richter 1, 35 og 2, 71. I den første forbyder Hertugen aldeles den Skik at lægge Børnene i Sengen istedetfor at bruge Vuggen, men foreskriver ikke Geistligheden Andet end at gjøre Anmeldelse til Øvrigheden. I den anden foreskrives offentlig Poenitents.

²⁾ Jfr. A. Sunesens statuta eccl. K. Anchers Lovhist. 2, 525.

³⁾ I enkelte tyske Kirkeordn. forekomme deslige borgerlige Love f. Ex. om Trolddom, Ægteskabsbrud, saaledes i den preussiske 1525 (Richter S. 359).

⁴⁾ See S. 15 Not. 3.

Om det tredie Capitel, der indeholder Skole-Ordinantsen (S. 95—102), kunne vi fatte os kort. Kilden for det Hele er (som allerede forhen har været erkjendt¹⁾) den sachsiske Visitationsbog, til hvilken ogsaa Bugenhagen henviste i alle sine Ordinantser; men tillige have disse Ordinantser selv (især den lübeckske) tjent Forfatterne som anden Kilde; navnlig er den i Kirke-Ordinantsen opstillede Adskillelse af lavere og høiere Latinskoler flydt af de sidstnævnte Kilder; thi Visitatio Saxon. har kun Skoler med tre Klasser, medens Bugenhagen havde givet sine Fristæder Latinskoler endog med en videre Plan og større Lærerspersonale, end de danske fik; ligeledes er en stor Deel af det, der anordnes om Øvelser i Skolerne, taget deraf. Denne Benyttelse af forskellige Kilder har medført den aabenbare Modsigelse, der nu er imellem Udkastets S. 96, hvor det forbydes at lære Græsk og Hebraisk i Skolerne, og S. 98, hvor Græsk optages i 5te Lecties Lærefag. Originalt er derimod hvad der bestemmes S. 101, at Skolemesteren skal lade Børn i det tolvte Aar udgaa af Skolen, (for at sættes til et ærligt Embede) naar de ikke have Evner til at studere. Den hele Anordning angaaer Latinskolerne alene, og det Forbud, der kunde synes givet mod andre Skoler i Kjøbstederne S. 96 L. 2 og 8, maa ikke forstaaes saaledes, at Ordinantsen vilde forbyde »danske og tyske Skoler« ved Siden af Byens eneste Latinske²⁾. I disse Benævnelser kan ei heller søges en Betegnelse af et Slags Realskole, hvori Tydsk skulde læres som et fremmed Sprog; thi den latinske Ordinants siger: »germanicis aut danicis scholis latinæ corrumpuntur«, saa

¹⁾ Nyerup, de latinske Skolers Historie, S. 5, Not.

²⁾ Det hele Sted er temmelig uklart: den tyske Kilde for dette Sted forbyder øiensynligt at undervise i flere Sprog: „dass die Kinder allein lateinisch lehren, nicht Deutsch oder Griechisch oder Ebraisch“. Men den latinske Ordinants synes ei at tale om Sproget som Læregenstand, men kun som Meddelelsesmiddel: „neque quicquam in eis quam latine doceatur“, i Modsætning til tyske og danske Skoler.

at her uidentvilt sigtes til de Dele af Landet, hvor Moders-maalet var forskjelligt, og menes altsaa alene Skoler i Modersmaalet. Deslige Skoler, »Skriveskoler (vulgares scholæ) for Dreng og Piger«, henvises til Øvrighedens Omsorg S. 102, omendskjønt de ellers vare indbefattede i de kirkelige Ordinantser i Tydskland.

Ligesom dette hele Capitel ingen Forandring undergik ved de Revisioner, der kunne spores i det haandskrevne Udkast, saaledes er det heller ikke senere (i den latinske Ordinants) blevet betydelig forandret: kun S. 98 nederst er Kongens Resolution indsat istedetfor den historiske Omtale af Kongen; S. 101 med. er et Stykke indskudt, hvori anbefales udvidede Skoler og tilsiges begge Hertugdømmerne to større Latinskoler aldeles efter den hamborgske Skoles Mynster¹⁾, og S. 102 er Andragendet om Privilegier udgaaet, fordi det var opfyldt ved et almindeligere Tilsagn paa et andet Sted.

Det fjerde og femte Capitel høre til de meest originale i Lovudkastet, og da Spørgsmaalet om deres Forhold til Kilderne derfor meest gjælder de omarbeidede Stykker og disse væsentlig characterisere den sidste Bearbejdelse, forbeholde vi dem for det følgende Afsnit og gaae over til

Det sjette Capitel (S. 114—116) om Bøger. Dette Capitel har intet Tilsvarende i Bugenhagens Ordinantser for Fristæderne, i hvilke han kun forordnede de offentlige Bibliothekers Conservation; men i den pommerske berører han Bøger som Inventarium ved Præsteembedet²⁾, uden dog at opregne dem. Derimod er dette Sted taget af de sachsiske Visitationsartikler af 1533, hvor de selv-samme og desuden et Par andre Bøger opregnes som de, der skulle anskaffes af Kirken til Præstens Brug og forblive

¹⁾ Om dette mærkelige Tillæg nedenfor.

²⁾ Richter 1, 253.

som Inventarium ved Embedet¹⁾. Om den danske Lov mener, at de skulle anskaffes af Kirken eller Præsten, er ikke klart; factisk blev det fordret, at Præsten skulde købe dem²⁾, kun Bibelen blev anskaffet af Kirkerne³⁾. Det er da en Lov, som skal være ligesom en Instrux for Præsterne i deres Læreembede og træde istedetfor symbolske Bøger; »de myndige og vedtagne Bøger« (i Latinen kun »approbati«) ere imidlertid allerede saamange, at de ikke kunde betragtes som symbolske Bøger i stræng Forstand, og ved een af dem (en Catechismi Forklaring) lades Valget frit. Det stemmer derfor godt med den danske Kirkes Betragtning af de symbolske Bøger, at ikke engang den augsburgske Confession særlig fremhæves, men skjuler sig under Benævnelsen Apologia Philippi, der vel kan betegne den alene, men ifølge Kilden, som er benyttet, maa antages at indbefatte Apologia Confessionis tillige. I Fortegnelsen har senere den latinske Ordinants tilføiet Kirke-Ordinantsen selv, og den har ogsaa allerede den første Censurlov, der endmere blev udvidet i den senere Ordinants af 1539.

Det hertil knyttede Ønske om et Universitet har vel en Parallel i Bugenhagens pommerske Ordinants 1535, den eneste, han skrev for et heelt Rige⁴⁾; men det indskrænker sig til det samme, som Prædicanterne allerede havde andraget paa⁵⁾, og henviser saaledes denne Institution til en særegen Lovgivning, medens Bugenhagen havde i Ordinantsen selv givet et heelt Udkast til det bestaaende Landsuniversitets Reform. I hans andre Kirke-Ordinants

¹⁾ Richter a. St. 1, 228. De øvrige Bøger ere: Luthers Psalter og Summarier samt Sangbogen, ligesom ogsaa Luthers store Catechismus nævnes udtrykkelig.

²⁾ Krag Chr. 3. v. Sandvig 2 D. S. 249.

³⁾ Pont. Ann. 3, 305; men dette Exemplar skulde lækkes til Alteret. Suhms Saml. 2 D. 2. H. S. 144.

⁴⁾ Richter a. St. 1, 252.

⁵⁾ See ovenfor S. 33.

havde han kun omhandlet, hvorledes Ungdommen skulde sendes til Universiteter paa det Offentliges Bekostning (som i Udkastet S. 101).